

UDK 930. 22 (497. 6) "12"

273 (497.6) "11/12"

Izlaganje sa naučnog skupa

BILINOPOLJSKA IZJAVA KAO HISTORIJSKI IZVOR ZA CRKVVU BOSANSKU

Salih Jalimam
Filozofski fakultet, Tuzla

U historijskoj literaturi *Bilinopoljska izjava* okarakterizirana je kao jedan od najproblematičnijih dokumenata crkvene historije Bosne i Hercegovine, uz koji su vezane brojne dileme s kojima se starija i novija historiografija susretala i susreće, i koje vrlo teško rješava. Razlog tome je i činjenica da se u historijskoj literaturi susreće pravo šarenilo mišljenja o samoj Bilinopoljskoj izjavi od 8. aprila 1203. godine, kao i brojnim drugim pitanjima koja su u vezi s njom. U historijskoj literaturi i komunikaciji koristilo se i koristi nekoliko različitih naziva za taj dokument (abjuratio ili odricanje, izjava, ispovijed), jednako kao što vlada šarenilo i u označavanju onoga šta se stvarno desilo na Bilinom polju toga 8. aprila 1203. godine (sabor, sastanak, koncil, skupština).

Bilinopoljska izjava je prvu modernu historijsku interpretaciju doživjela daleke 1869. godine u kapitalnom djelu polihistora Franje Račkog: *Bogomili i patareni*. Franjo Rački naziva je "listinom kojom su se nekoliko odličnijih Patarena odrekli svoje vjere" i to će biti jedan od razloga da se ovaj dokument do današnjih dana naziva Bilinopoljskom abjuracijom (odricanje od hereze).

Potrebno je na samom početku ukazati da se tekst Bilinopoljske izjave sačuvao samo u savremenom latinskom prijevodu, kojeg je objavio prema originalu Augustin Theiner. Bilinopoljska izjava iz 1203. godine privlačila je i privlači sporadičnu pažnju brojnih istraživača historije srednjovjekovne Bosne, koji su je zavisno od brojnih pretpostavki i viđenja tumačili, komentirali i davali joj određena značenja. Zanimljivo je spomenuti da je Bilinopoljska izjava privlačila pažnju historičara isključivo sa željom da protumače brojne nedoumice i kontraverze vezane za bosansku srednjovjekovnu herezu, vjerske prilike i odnose u prvim stoljećima srednjovjekovne

bosanske države, tako da je stekla status i važnog dokumenta kojim se tumače historijske, društvene, kulturne i socijalne promjene srednjovjekovne Bosne.

Ovim tekstom će se pokušati metodom interpretacije same Bilinopoljske izjave, nekih dokumenata nastalih prije i poslije izjave, proširiti dijapazon dešavajućeg, kroz istraživanje i komentiranje duhovnih i vjerskih kretanja u srednjovjekovnoj Bosni početkom XIII stoljeća. Poseban naglasak je usmjeren na pitanje vjerskih i crkvenih odnosa u srednjem vijeku, posebno poslije XI stoljeća, kada malobrojni, a dragocjeni historijski izvori bilježe određene promjene u društvu, čime se može donekle prodrijeti u tajne srednjovjekovlja.

Potrebno je naglasiti da je Bilinopoljska izjava iz 1203. godine nastala u specifičnoj srednjovjekovnoj atmosferi kraja XII i početka XIII stoljeća. Za ovaj prvi period historije srednjovjekovne Bosne od sredine XII stoljeća evidentirano je nekoliko važnih i ključnih historijskih dokumenata, koji svaki ponaosob, ali i zajednički, ukazuju na nekoliko bitnih činjenica o razvoju društva, crkvenih odnosa i vjerskih prilika o kojima se, uglavnom, u postojećoj historijskoj literaturi samo parcijalno pisalo, a koji su svaki na svoj način donekle uticali na nastanak same Bilinopoljske izjave.

Iz same Bilinopoljske izjave potječu mnoge nedoumice i konverze. Tu su i pojmovi koji unose raznorazne zabune, čak zablude, te je potrebno u pravom smislu riječi skoro svaki pojam identificirati, tumačiti i smještati u poznate historijske okolnosti i provjeravati u historijskim izvorima i u historijskoj literaturi. To se posebno odnosi na pojmove koji imaju određena tj. posebna značenja, a tiču se vjerskih i crkvenih odnosa u srednjovjekovnom bosanskom društvu, posebno onih krajem XII i početkom XIII stoljeća. Kako je već ranije istaknuto, malobrojni, ali dragocjeni historijski izvori bilježe neke, tačne i primjetne promjene u društvu, posebno iz domena crkvenih prilika, čime se može donekle prodrijeti i u neke tajne heretičkog mišljenja.

Za samu temu ovog priloga smatra se važnim ukazati na postojanje potvrda o direktnim i nedvosmislenim vezama i odnosima bosanskih i zapadnoevropskih heretika, posebno zbog toga što se u dijelu historijske literature ovaj problem još uvijek smatra otvorenim. Naime, na postojanje evidentnih veza i dodira između gornjotalijanskih heretika (iz Lombardije), bugarskih bogomila i bosanskih heretika, ukazuje veći broj činjenica sadržanih u nekoliko protivheretičkih rukopisa i konverzističkih priručnika iz druge polovine XII i početka XIII stoljeća.

Taksativno, pisci i djela konverzističkih priručnika su Ebrardus Bethuniensis, učeni gramatik koji je napisao *Liber antihaeresis*, zatim Ermengadus sa djelom *Tractatus contra haereticos*, Eckbertus Schonaugiensis sa djelom *Sermones XIII contra Catharos*, Duran de Huesce sa djelom *Liber antiheresis ili Liber contra Manichaeos*, zatim Alanus ab Insulis koji je napisao *De fide catholica contra haereticos sui*

temporis, Summa Anonim iz Lombardije, Salvo Burce, Grgur iz Firenze, Stjepan od Bellevile i drugi.

Zajedničko za skoro sve spomenute kontraverzističke priručnike jeste da su u njima zabilježeni samo dijelovi heretičkog učenja, često u formi traktata, pjesme, govora ili blage negacije tog i takvog mišljenja. Tek sa instaliranjem dominikanskog prosjačkog reda 1216. godine tip i oblik djelovanja protiv hereze i heretika dobija smisleniji oblik i značaj, u čemu se posebno ističu sljedeći dominikanci: Bonacursus iz Milana, Moneta iz Cremona i Raynerius Sacconi, čija rukopisna ostavština skoro da oblikuje jednu cijelu školu mišljenja vezanu za borbu protiv heretičkog mišljenja.

Takav oblik i tip kontraverzističkog djelovanja nije mimoišao ni srednjovjekovnu bosansku državu, gdje se u vremenskom intervalu od kraja XII i početka XIII vijeka na vjerskom planu mnogo toga zanimljivog dešavalo. Sama Bilinopoljska izjava od 8. aprila 1203. godine ima u sebi neke segmente i osobine antiheretičkih priručnika i kontraverzističke literature, posebno u tome što se kroz formu i oblik ukazivanja na neke elemente heretičkog učenja razvija specifičan oblik borbe protiv svega toga. Posebno je interesantna i neobična forma same Bilinopoljske izjave koja u nekim svojim dijelovima ukazuje na niz neobičnosti koje će se na narednim stranicama komentirati.

Prva od evidentnih neobičnosti je da se kroz Bilinopoljsku izjavu mogu prepoznati neki jaki dokazi da se u srednjovjekovnoj Bosni vodio specifičan i neobičan dijalog među suprostavljenim stranama. Riječ je o specifičnoj dijaloškoj formi osobe noj za kraj XII i početak XIII stoljeća kojom se identificira hereza, čime se posredno ukazuje i na njenu teološku misao.

U ovom slučaju, u duhu grčke foneme dijalog označava se kao razgovor udvoje. Riječ je ipak o literarnom značenju ovog toposa, bilo da je riječ o teorijskoj (filozofskoj) ili njegovoj praktičnoj (historijskoj) dimenziji, ali treba znati da je uvijek, do kraja XIV vijeka zadržao osnovni i izvorni smisao, da se pored ostalog tu radi o izmjeni riječi i misli među neistomišljenicima. U srednjovjekovnom društvu vodi se dijalog u prostoru vjere, među vjerama, a za historičare srednjeg vijeka posebno je važno i dragocjeno da je tu moguće naći i dio duhovnog bogatstva i historijske građe, jer je vjera milost, dar, eufizija Duha svetoga i susret s Bogom.

Svaki dijalog o vjeri u srednjem vijeku, bez obzira da li je riječ o vjernicima ili nekim drugim, mora voditi računa o milosti, i priznati posvemašnju čovječiju ovisnost o Bogu. Vjerniku je dužnost prihvatiti svu objavu i to onako kako je tumači crkvena dogmatika. Prema Tomi Akvinskom, svako naučavanje ili pisanje u suprotnosti sa Objavom, službenim ili vrhovnim naučavanjem Crkve, znači herezu.

Već je rečeno da Bilinopoljska izjava ima određene elemente dijaloga, putem kojeg se bosanski heretici ispovijedaju, odnosno priznaju svoju krivicu učinjenu prema katoličkoj Crkvi, i u prvom licu drugoj strani kazuju o svom vjeroučenju. Posebno je interesantno da je tekst Bilinopoljske izjave u jednom dijelu historijske literature protumačen kao ispovijed bosanskih "krstjana" (*Confessio "Christianorum Bosniensium"*), zbog čega se u samom tekstu ništa ne preporučuje u kaznenom pogledu, nema nikakve represivne mjere za heretike i herezu. Treba napomenuti da se ispovijed na Bilinom polju pojavila desetak godina prije Četvrtog lateranskog koncila, kada je ispovijed postala obligatna za sve katolike.

Da se i na teritoriji srednjovjekovne Bosne nešto slično dešavalo kazuju poznati događaji. Naime, u vremenskom intervalu između 22. februara 1199. i 21. februara 1200. godine dukljanski knez Vukan ili, kako to tačno u "*Relatio Wucani regis Diocleae de haeresi in Bosnia*" piše, "*W(ucanus) eadem gratia Dioclie atque Dalmatie Rex*", obavijestio je papu Inocenta III o novonastalim vjerskim prilikama u srednjovjekovnoj Bosni optužujući bosanskog bana Kulina da je zajedno sa familijom i deset hiljada ljudi prihvatio herezu, odnosno "širi nemalu herezu". U istom *Relatio* (Izvjestaj) naglašava se da bosanski ban Kulin heretike cijeni više od katolika i zove ih "*autonomasice christianos*". Ovim procesom otvara se dvosmjerna aktivnost rimske kurije, praktična i teorijska, što će, s malim prekidima trajati sve do političkog sloma srednjovjekovne bosanske države 1463. godine.

U historijskoj literaturi o srednjovjekovnoj Bosni mnoge činjenice i podaci iz Bilinopoljske izjave nisu dobili tačnu, preciznu i potpunu interpretaciju. Bilinopoljska izjava nije smještena u okvire razumijevanja srednjovjekovnih prilika i odnosa u srednjovjekovnoj Bosni krajem XII i u prvoj polovini XIII. stoljeća. U samom definiranju toga što se desilo na Bilinom polju 1203. godine mišljenja pojedinih historičara kreću se od toga da je "družba bosanskih krstjana bila službeno priznata od strane katoličke Crkve", kako tvrdi dr. fra Dominik Mandić, zatim da pruža zanimljivu sliku o njihovom vjerovanju, načinu života i ustroju njihove zajednice, kako to izričito navodi prof. dr. Jaroslav Šidak, do toga da se u tekstu izjave može naći temeljna potvrda dualističkog učenja bosanskih heretika (mišljenje uglednog historičara Ante Babića).

Jedna od prvih nedoumica vezanih za vjerske prilike u Kulinovo doba, a koja proističe iz Bilinopoljske izjave, odnosi se na pravilno tumačenje pojmova "*autonomasice christiani*", koje pojedini historičari različito prevode i tumače. Među prvima koji je nastojao odgovoriti na to pitanje je Franjo Rački, koji to prevodi kao "pravi krstjani". Isti prijevod koristi i Jaroslav Šidak, što je već davno u historijskoj literaturi ocijenjeno kao neobično, jer bi to značilo da je papa Inocent III dopustio da se iznad naziva katolik pojavljuje i "pravi krstjani". Historičar Sima Ćirković tvrdi da

je bosanski ban Kulin "navodne krivoverce isključivo povlašćivao imenom 'krstjani' ali upotrebljava i 'pravi' i 'istinski hrišćani'". U novije vrijeme dr. Franjo Šanjek "autonomasice christiani" prevodi kao naprosto kršćani. U najnovijim komentarima pojmovi "autonomasice christianos", koji su u Bilinopoljskoj izjavi upotrijebljeni adverbijalno, prevode se kao "prema svojim vlastitim zakonima" ili uopšteno "prema svojoj vlastitoj volji" a ne, dakle, prema propisima crkvene dogme.

Sljedeća zanimljiva nedoumica, koja je sigurno i najintragantija, vezana je za interpretaciju i pojmovno određenje termina hereza ("sectati fuerimus hereticam pravitatem") koji je prisutan u historijskim dokumentima iz Kulinovog doba, kao i maniheji ("manicheum"), patareni, katari. Heretičko učenje koje se javilo u XI i XII stoljeću, a čije se pristalice u historijskim izvorima zapadnoevropskih srednjovjekovnih društava spominju pod različitim imenima, prije svih u srednjovjekovnoj Francuskoj pod imenima katari ili albigenzi, izazvalo je opštu zabrinutost crkvenih i svjetovnih vlasti.

Papa Inocent III, kao protivmjeru 1201. godine odobrio je *Pravila katoličkih pozniznika* ("Humilisti catholici"), u koja su uključena neka pravila obraćenih patarena iz Milana. Na taj način papa je odobrio mnoge njihove običaje, nepoznate katoličkoj vjeri. Sigurno da je ovaj podatak od interesa za pravilnu interpretaciju vjerskih prilika i u srednjovjekovnom bosanskom slučaju koji je imao neke određene odjeke i kod koncipiranja Bilinopoljske izjave kao i historijskih dokumenata koji su nastali prije i poslije same izjave.

Hereza u srednjem vijeku nastala je prije svega na općim zahtjevima za korjenitim reformama društvenog i crkvenog života, razvijala se već sa prvim stoljećima historijskog trajanja kršćanske Crkve. Razmah je doživljavala prema različitim prilikama, mogućnostima u državama i društvima, prema različitim strujama i pravcima, približavajući se ponekad manihejstvu, pavlikijanstvu, masilijanstvu, gnosi a često i ortodoksnom kršćanstvu.

Vjerovatno su mnogobrojne objektivne i subjektivne okolnosti utjecale da se hereza nije mogla tretirati u pojedinim evropskim srednjovjekovnim društvima kao statična pojava u svim vjerskim, društvenim, političkim, socijalnim prilikama i odnosima. U historijskoj literaturi to je vrlo plastično objašnjeno da hereza nije mogla "da bude nezavisna od ekonomske i političke baze koja je diktirala i reprodukovala takve odnose".

Prema srednjovjekovnim uvjerenjima prava kršćanska vjera sastoji se od dobrovoljnog prihvatanja Isusa Krista i svega onoga što propovijeda. Vjernici prihvataju sve ono što propovijeda kršćanska Crkva, a heretici samo onaj dio koji je preporučljiv za njihovo vjerovanje. Heretičko učenje može ignorirati pravu vjeru, ono je suprotstavljeno vjeri.

Tvrdoglavo prihvatanje učenja suprotnog vjeri, prema učenju katoličke Crkve, je hereza prvog stepena. Ali, ako to učenje nije tačno označeno kao vjera po katoličkoj Crkvi, to je "sententiae haeraesis proxima" tj. učenje slično herezi i to je drugi stepen hereze. Sljedeće je učenje, koje se direktno ne suprotstavlja Crkvi i sadrži u sebi neke elemente vječne istine, po Crkvi, nije heretičko već "propositio theologicae errorae" tj. grješka u teologiji i to je treći stepen hereze. Dalje, ako suprotstavljanje činu vjere nije ničim pokazano, već samo postoji mogućnost da ono postoji, katolička Crkva to naziva "sententia de haeresis suspecta, haeresim sapieri" tj. sumnja u herezu kod opčinjenog čovjeka, i to bi bio četvrti stepen hereze.

Inače, pojam hereza označava, etimološki i izvorno, izbor, i ono izabrano, međutim, značenje je suženo na izbor religijskih doktrina. Hereza je grijeh po prirodi, jer je destruktivna prema kršćanstvu i, kako je to na zanimljiv način obrazložio jedan od srednjovjekovnih kontraverzista, "njena zloba se mjeri savršenošću kojom duši oduzima Bogom dati dar".

U Bilinopoljskoj izjavi iz 1203. godine "nos priores illorum hominum", obavezuju se da neće "si aliquo tempore deinceps sectati fuerimus hereticam prauitatem" pomagati savjetom ostale braće, birati ubuduće "prelatum a romano pontifice tantum confirmandum". Kao i u kraljevoj ispravi potpisanoj 30. aprila 1203. godine, tako se i ovdje formule koje govore o jamstvu i zaštiti heretičke "Crkve bosanske" podudaraju sa formulama originalnih historijskih dokumenata u svim svojim pojedinostima.

Potrebno je posebno napomenuti da se u historijskoj literaturi nastaloj osamdesetih godina XX vijeka s pravom tvrdi da prema navodima iz Bilinopoljske izjave bosanski "krstjani" imaju svoj poseban identitet te da je sama izjava vrhunac mnogih specifičnih odnosa i prilika koje su se desile u srednjovjekovnoj bosanskoj državi krajem XII i početkom XIII stoljeća. Skoro svi istraživači suglasili su se oko toga da Bilinopoljska izjava sadrži prvorazredne historijske potvrde o njihovom specifičnom načinu života, te se kao takva treba i posebno tretirati.

Uglavnom mišljenja su suglasna da su pojedini dijelovi Bilinopoljske izjave iz 1203. godine u mnogočemu neobični, ali ipak sama izjava pruža vjerodostojnu potvrdu za optužbe zbog pristajanja uz heretičko učenje. Ipak, jedna skupina historičara smatra da ovaj dokument sadrži u cjelini samo praktične i organizacione obaveze, a nipošto nema karakter vjerske ili crkvene prirode.

Pored pape Inocenta III i kneza Vukana posebno je interesantna ličnost papina poslanika Johannes Casamare, koji je, kako je to u historijskoj literaturi već primijećeno, "bio podesan za zadatak na Bilinu polju". Potvrđeno je da je legat prije toga, još 1199. godine dakle u vrijeme pripreme Četvrtog krstaškog rata, bio poslat u Duklju, gdje je držao pokrajinski crkveni sabor. Odmah poslije potpisivanja Bilinopolj-

ske izjave boravio je na mađarskom kraljevskom dvoru gdje je i potvrđena izjava na kraljevskom ostrvu Čepel 30. aprila 1203. godine. Poslije kratkog boravka u Mađarskoj, u proljeće sljedeće - 1204. godine, Johannes de Casamare, kao papin poslanik pokušava izgladiti ozbiljan spor koji je izbio između pape Inocenta III i francuskog kralja Filipa Augusta.

Postoji još jedna vrlo ozbiljna nedoumica kada je u pitanju Bilinopoljska izjava iz 1203. godine. Naime, u zbornicima historijskih dokumenata koje su zasebno priredili Augustin Theiner i Eusebio Fermendžin, prije Bilinopoljske izjave nalazi se *Izvjestaj* koji je Johannes de Casamare uputio papi Inocentu III da se "ut aliquis Latinus in episcopatu Bosnensi poneretur". Legat traži od pape da se umjesto preminulog bosanskog biskupa postavi neki latinski biskup. Tom prigodom tvrdi da u kraljevstvu bana Kulina ("in regno bani Culini de Bosna") postoji samo jedna biskupija i da treba da se osnuju tri ili četiri nove biskupije "od čega bi za Crkvu nastala nemala korist jer se Kraljevstvo sastoji od najmanje deset okruga pa i više".

U historijskoj literaturi izostao je komentar ovog "posebnog" razmještaja ova dva dokumenta. Vjerovatno postoji logični razlog da je poslije Vukanove prijave nastao ovaj zahtjev. Tako se može tumačiti javnost Bilinopoljske izjave kao i njena historijsko-vjerska posebnost. U Izvjestaju Johannes de Casamare spominje još jedan zanimljiv podatak, naime doslovno kaže: "tractato negotio illorum quondam patariorum in Bosna" (raspravljajući o djelovanju nekih patarena u Bosni). Sama činjenica da se Izvjestaj u historijskom pregledu može čitati prije Bilinopoljske izjave kazuje puno, da je rimska kurija imala tačne informacije o bosanskim hereticima.

Papin legat stigao je na teritoriju srednjovjekovne Bosne početkom aprila 1203. godine, te je u prisustvu velikog bosanskog bana Kulina, arhidakona Marina i "nos priores illorum homine, qui hactenus singulariter Christiani" održao sastanak na Bilinu polju ("actum apud Bosnam iuxta"), "pored rijeke" (na području Zenice). Ispitivanjem prisutnih ustanovio je da su njihova vjerska shvatanja i obredni običaji u bitnim tačkama suprotni učenju katoličke crkve i zvaničnog kršćanstva. Legat je zatražio i dobio izjavu kojom priores "onih ljudi koji su dosada sebi posebno uzimali pravo da se nazivaju" "christiani" usvajaju dogme rimske Crkve, odričući se time pojedinih tačaka heretičkog učenja.

Bilinopoljska izjava od 8. aprila 1203. godine je javni dokument koji su pored bana Kulina i arhidakona Marina kao svjedoci potpisali: Dragič, Ljuben, Dražeta, Pribiš, Ljuben, Radoš i Vladoš. U historijskoj literaturi su se različito nazivali potpisnici ovog dokumenta: starješine bosanskih "krstjana", priori ili predstavnici krstjanske zajednice, iako se u samoj Bilinopoljskoj izjavi nigdje to tačno ne određuju. Ako su bili starješine ili priori šta su onda u tom popisu ban Kulin ili arhidakon Marin, koji su istina naslovljeni funkcijama i titulama koje su imali ali to ne mije-

nja pitanje.

Davno je u historijskoj literaturi postavljeno pitanje ko su to "christiani" iz Bilinopoljske izjave okupljeni 1203. godine, da li pripadnici "jedne zanemarene redovničke biskupije", monasi koji su živjeli po pravilima i u tradiciji istočnog monaštva, redovnici nekog katoličkog reda (benediktinaca) ili heretici, pripadnici već organizirane dualističke vjere u srednjovjekovnoj Bosni.

Najstariji historijski izvor u kome se javlja ime krstjanin je Kulinova ploča, otkopana u blizini Visokog, kod sela Muhašinovići, vjerovatno je s kraja XII stoljeća, možda 1183 godine, na kojoj je, pored ostalog urezano " se pisa Radohna krstjanin ". Sljedeći spomen je u Bilinopoljskoj izjavi od 8. aprila 1203. godine kada su bosanski "krstjani", očitio na zahtjev papinskog legata Johannes de Casamare, morali da izjave da se ubuduće više neće nazivati "krstjani" već braća ("nos autem de cetero non Christianos, sicut hactenus, sed fratres nos nominabimus, ne singularitate nominis aliis christianis iniuria inferetur"), što znači : "ubuduće nećemo se, kao dosada, nazivati krstjanima već braćom, da se onim naročitim imenom ne nanese nepravda drugim krstjanima". U izjavi se već spominje i njihova "zajednica braće" (societas fraternitatis), "viječće braće" (consilio fratrum) ili "bratovština" (fratrum conventus).

U historijskoj literaturi se s pravom tvrdi da je Bilinopoljska izjava potvrdila da su bosanski "krstjani" imali svoj poseban identitet, svoju posebnu vjeru, svoju crkvu i njenu specifičnu hijerarhiju, vrlo jak upliv i ugled u bosanskoj srednjovjekovnoj državi i da su kao takvi evidentirani u pouzdanim historijskim izvorima i izvan srednjovjekovne Bosne od kraja XII do XVI stoljeća i, što je posebno važno, da ih nisu priznavali ni Katolička crkva na Zapadu a ni pravoslavna crkva na Istoku.

Sljedeća važna činjenica koja proizilazi iz same Bilinopoljske izjave je to da se radi o javnom istupanju bosanskih "krstjana" na Bilinom polju 1203. godine kao bosanskih "krstjana", kao i da se članovi kasnije heretičke "Crkve bosanske" dosljedno nazivaju "krstjani". Javnost istupa dokazuje njihov poseban identitet, a u isto vrijeme, svakako, i da im je državna vlast bila naklonjena, jer je bosanski ban Kulin bio njihov zaštitnik (patron). Historijski izvori ukazuju da su im i kasniji banovi ukazivali sve počasti i priznavali ih kao ustanovu od velikog ugleda i posebne društvene važnosti.

Sve do Bilinopoljske izjave 1203. godine katolička Crkva nije ništa preduzimala protiv bosanskih heretika. U historijskoj literaturi i to se na različite načine tumačilo. Prema jednoj skupini, uglavnom starijih historičara, katolička Crkva možda nije ni znala za bosanske heretike prije kraja XII stoljeća, a kada je konkretno istupila protiv njih, radilo se o predstavnicima katoličke Crkve iz susjedstva, a ne biskupije u samoj srednjovjekovnoj Bosni.

Danas, međutim, prevladava mišljenje da je katolička Crkva bila informirana o tome šta se stvarno dešava na teritoriji srednjovjekovne Bosne, te je preduzimala mjere koje su bile opravdane. Iz same Bilinopoljske izjave može se zaključiti da je zajednica heretika te 1203. godine bila već dobro organizirana i stabilizirana, i to kao dominantna vjersko-društvena snaga u cjeloj tadašnjoj srednjovjekovnoj Bosni. Pretpostavlja se da su u raznim mjestima postojale njihove bratovštine, a njeni članovi, bosanski "krstjani", imali su svoja privatna imanja, koja su, očito, naslijedili, a nisu im tek bila dodijeljena od države. Pored njih se uopće ne spominje neka druga crkvena zajednica. To, svakako, ukazuje na jednu dužu heretičku tradiciju, a ne na neku tek novu pojavu.

Teško je zamisliti da bi starješine (priors) bosanskih "krstjana" pred papinim legatom Johannesom de Casamare u prisustvu njihovog zaštitinika (patrona) bana Kulina i sa znanjem mađarskog dvora i Dubrovnika, istupili kao predstavnici cijele svoje heretičke zajednice i davali obaveze i obećanja u ime svih, da se radilo o nekoj efemernoj, manjoj pojavi tek nastaloj posljednjih nekoliko godina. Kad bi to bio slučaj, dovoljna bi bila strogo izrečena zabrana i prijetnja, sa najavom odgovarajućih mjera, u prisustvu i sa znanjem papinog legata, pa da se problem smatra riješenim, a ne jedna prava manifestacija međunarodnih razmjera. Da bi bosanski "krstjani" mogli postati tako organizirani da imaju svoje "kuće" ili svoja vjerska sjedišta po raznim mjestima srednjovjekovne Bosne, moralo je proći više decenija dok su to postepeno ostvarili, a prvi počeci su vjerovatno još stariji. Kako u srednjovjekovnoj Bosni u to doba nije postojala stabilna državna vlast, a pogotovu ne crkvena, moguće je da se vjersko učenje koje su bosanski "krstjani" zastupali vrlo rano i postepeno učvrstilo.

Već je naglašeno da 1203. godine na Bilinom polju bosanski "krstjani" istupaju kao odlučujuća vjersko-društvena snaga, jer pored njihove zajednice nema ni riječi o nekoj drugoj instituciji ili crkvi u srednjovjekovnoj Bosni. Bilinopoljsku izjavu supotpisao je i Marin, arhiđakon dubrovački, u ime dubrovačke nadbiskupije, u čiju crkvenu nadležnost je spadala srednjovjekovna Bosna. Iz toga nužno slijedi da je i onaj mali broj bosanskih biskupa, koji su posvećivani u Dubrovniku, imao posla samo sa zajednicom bosanskih "krstjana", jer se pored njih ne spominju neki drugi, pravovjerni kršćani, koji ne moraju učestvovati u potpisivanju Bilinopoljske izjave. Isto tako je značajno što među potpisnicima Bilinopoljske izjave nema nikoga iz bosanske katoličke biskupije, koji bi zastupili umrlog biskupa, a to bi bilo i logično i normalno.

U tumačenju naziva "krstjani" kao i njegovog konteksta u Bilinopoljskoj izjavi, u historijskoj literaturi evidentirana je cijela lepeza mišljenja. Postoje vrlo različita i oprečna gledišta, koja jasno pokazuju kako je daleko do potpunog rješenja sa-

mog toposa "krstjani" a preko njega i mnogih drugih pitanja vjerskog i crkvenog života u srednjovjekovnoj Bosni.

Bez obzira na mnogobrojne nijanse i mišljenja u historijskoj literaturi u tumačenju pojma "krstjani", moguće je, ipak, dati neka njegova određenja. Pored jezičkog određenja možda je još važnije definirati njihov položaj i ulogu u vjerskom i društvenom životu srednjovjekovne Bosne, posebno u doba vladavine bosanskog bana Kulina. Da bi se stekla neka određena slika potrebno je osvrnuti se i na ona mišljenja u literaturi prema kojima su bosanski "krstjani", u stvari, bili redovnici - monasi koji pripadaju redu svetog Vasilija, te da, shodno tome, nisu ni bili heretici. Isto tako, postoji mišljenje da se "krstjani" pripadali benediktincima.

Franjo Rački je prvi, sredinom XIX stoljeća, izložio hipotetičko mišljenje da su bosanski "krstjani" mogli biti i benediktinci. Izložio je i uvjerenje da je Bilinopoljska izjava iz 1203. godine bila "od obraćenika patarenskih a ne od bivših članova istočne crkve."

Mišljenje da su bosanski "krstjani" redovnici reda sv. Vasilija prihvaćeno je u historijskoj literaturi kao definitivno i sigurno, kao i to da je i sam pojam "krstjani" (christianus) potiče iz terminologije vasilijanskih monaha. Jaroslav Šidak, naglašava da dokaz koji je donijela Maja Miletić o ovom problemu "više ne podliježe sumnji."

Potrebno je ukazati na nekoliko činjenica pa da se vidi da bosanski "krstjani" nisu imali veze sa istočnim monaštvom ili sa nekim "monaškim redom" sv. Vasilija, a isto tako ni sa zapadnim redom benediktinaca ili bilo kojim drugim. Treba napomenuti, kako je to u historijskoj literaturi već potvrđeno, da u istočnom kršćanstvu uopšte nema redova, bilo školskih, vojničkih, prosjačkih ili misionarskih kao u katoličkoj Crkvi. U istočnom kršćanstvu postojao je samo jedan red, koji je bio striktno reguliran, i to izvorno najviše na temelju savjeta i uputstava sv. Vasilija, koja su se kasnije inaugurirala u Novelama vizantijskog cara Justinijana (527.-565.). Samo u pojedinim slučajevima u posebnim ustavima (tipik, typikon) određivalo se posebno ponašanje i način života što nikada ne znači neki novi red, bez obzira na interne i ekstremne promjene koje su se kasnije javljale ili bile uvedene u pojedine manastire ili u monaški život.

Poznato je iz historijske literature da su pravoslavni manastiri, kao i sav monaški život, bili pod strogim nadzorom nadležnog episkopa, u skladu sa odlukom sinoda, "i to ne samo kad je u pitanju gradnja i osnivanje novih nego i cijeli monaški život i njihova organizacija u već postojećim manastirima". Historijski je teško dokazati da su bosanski "krstjani" ili njihovi "fratrum conventus", bili pod nadzorom episkopa ili biskupa kojih uopće nije bilo na teritoriji srednjovjekovne Bosne, nego se spominju samo priori koje brojni historičari prevode kao starješine heretičkih zajednica.

Pravoslavni manastir morao je imati svoga redovnog sveštenika ili jeromonaha radi vršenja Božje službe, a to bosanski "krstjani" u Bilinopoljskoj izjavi tek obećavaju, isto kao što obećavaju da će imati i posebna oratorija (bogomolje).

Redovnik-monah nije smio imati nikakvo imanje ili privatne svojine, a poznato je iz Bilinopoljske izjave da bosanski "krstjani" imaju svoja privatna imanja, za koja im se jamči da i dalje ostaju u njihovom posjedu ("obligantens nos pro omnibus, qui sunt de nostra societate et loca nostra, cum possessionibus et rebus omnibus...").

Kada je u pitanju pojam "krstjani" (christianus), kojim se prema pravilima sv. Vasilija monasi nazivaju, kako se to u pojedinim historijskim radovima tvrdi, može se slobodno reći da se tu radi o velikom nesporazumu. Kada je sv. Vasilije (330.-379.g.) pisao i borio se za ustrojstvo kršćanskog cenobitskog monaštva, "borba između kršćanstva i paganstva bila je još uvijek žilava i puna iskušenja za kršćane, a tako je bilo još i dugo vremena poslije njega".

Utvrđeno je da je postojalo kršćansko ali i pagansko monaštvo, zasnovano na neopitagorejstvu i neoplatonizmu, koje je bilo toliko privlačno da nisu rijetki slučajevi otpadništva iz kršćanskog u pagansko monaštvo, ili, pak učestvovanje kršćanskih monaha u obredima paganskih monaha. Pod takvim okolnostima jasno je da je sv. Vasilije insistirao na monaškoj odanosti samo kršćanstvu i tražio je od monaha da budu podražavaoci (mimetes) Isusa Krista i da kao takvi ne mogu biti pagani nego christiani te da obrazuju kršćanske a ne paganske monaške zajednice. Inače, i monasi - "vasilijanci" međusobno su se nazivali isključivo braća (adelphoi) kao znak jednakosti i jedinstva, isto kao u jednoj porodici.

Prema tome, upotreba naziva "krstjani" (christianus) kod sv. Vasilija i navodno kod pripadnika njegovog "reda" je u smislu christianus versus paganus dok to kod bosanskih "krstjana" očito ne dolazi u obzir, nego samo u smislu "krstjani" prema pripadniku katoličke ili pravoslavne crkve i zato im se u Bilinopoljskoj izjavi i zabranjuje da se ubuduće nazivaju "krstjani" (christiani) već braća.

U historijskoj literaturi često je prisutna tvrdnja da su učesnici Bilinopoljskog skupa bili pripadnici benediktinskog reda. Pojedini historičari su to prihvatili i zbog toga što se u izjavi koriste pojmovi fratres, priores i christiani. Historičar Franjo Šanjek s pravom tvrdi da se ne može na osnovu nekoliko riječi, kakve god bile, davati tačan karakter jednom dokumentu pa ni Bilinopoljskoj izjavi.

Prema Pravilima sv. Benedikta postoje četiri vrste monaha. Prva je cenobitska, kojoj pripadaju oni koji žive u samostanu "i vojuju pod pravilom i opatom". Druga skupina je anahoreta ili pustinjaka, koja "život ne započinju u prvoj revnosti svog obraćenja, nego tek nakon što u samostanu provedu dugo vremena u iskušavanju". Treća, kako to sv. Benedikt naglašava "loša vrsta monaha", su sarabaiti koji nisu "pokušani kao zlato u vatri stegom nijednog pravila nego su mekani poput olova".

Četvrta vrsta monaha su takozvani girovagi koji "cijelog svog života obilaze jednu pokrajinu za drugom i po raznim samostanima borave tri ili četiri dana". Uvijek su u pokretu i ne mogu se "smiriti, robovi su svoje samovolje i neumjerenosti u jelu, te su u svemu gori od sarabaita". Ovo je najvjerojatnije koptski izraz i vrijedio je za aske-te koji su živjeli bez veze s nekim u samostanu.

Prema podacima iz Bilinopoljske izjave nemoguće je pronaći neke sigurne do-kaze da su učesnici ovog skupa pripadali nekoj od skupina benediktinskog reda kao i uopšte da su bili redovnici. I pored činjenice da su mnogi navodi kontradiktorni mo-guće je ipak utvrditi neke zajedničke elemente kojima se mogu objasniti i određeni ozbiljni crkveni prijestupi, radikalno odmicanje od nekih dogmatskih relacija i nor-mi, koji u sebi sadrže tačne i precizne heretičke oznake.

Ipak, Bilinopoljska izjava ostavlja utisak vrlo blagih mjera i zahtjeva koje je pa-pin poslanik Johannes de Casamare postavio pred bana Kulina i bosanske heretike i pored toga što je očito svjestan činjenice da ima težak zadatak da komunicira sa he-reticima u srednjovjekovnoj Bosni.

U historijskoj literaturi su obrađeni i određeni spoljnopolitički razlozi koji su uticali na nastanak Bilinopoljske izjave. Sve se to dešava u prvim mjesecima 1203. godine, kada su krstaši u Četvrtom krstaškom ratu boravili u Zadru. Spor oko vode-nja i cilja Četvrtog krstaškog rata, bar u fazi njegovog prvog skretanja i oružanog za-uzimanja grada Zadra ozbiljno je podijelio evropske srednjovjekovne države na dvi-je suprotstavljene strane: jedna okupljena oko pape i njegovih pristalica, među ko-jima se posebno isticala Ugarska, i druga strana je okupljena oko Filipa Švapskog, pretendenta na Carstvo njegovih saveznika, francuskog kralja Filipa Augusta i Mle-tačke Republike.

Druga struja nastojala je iskoristiti te okolnosti i uz pomoć princa Alekseja, sina svrgnutog cara Isaka Anđela, zavladati Vizantijskim carstvom i tako u potpunosti za-sjeniti Rimsku kuriju. Historijski je poznato da je papa Inocent III još ranije (1201.-1202. godine) već bio izgubio kontrolu nad krstašima i njihovim planovima i kada su oni silom osvojili Zadar 12. novembra 1202. godine, koji je bio pod vlašću Ugarske, papa je ekskomunicirao sve one krstaše koji su učestvovali u osvajanju Zadra.

Opoziciona grupa krstaša, predvođena Simonom iz Montforda i opata Guy de Vaux de Cernay-a, odlučno se suprotstavila napadu na grad Zadar, a kada joj nije uspjele da to spriječi, odvojila se i krenula u drugom pravcu. Vođe su prešle na teri-toriju, koja je bila pod ugarskom vlašću, i preko Ugarske, s kojom su imali ugovor, vratila se u Francusku. Opoziciona grupa očito bila je u manjini.

Planovi većine krstaša i njihovo uporno držanje protiv volje i odobrenja rimske kurije u ovoj prvoj fazi znatno su uzbudili pristalice obiju strana širom srednjovje-kovne Evrope, što je mjestimično dovelo i do građanskih sukoba. Tako je u Lombar-

diji došlo do otvorenih borbi u toku kojih su pristalice francuskog kralja Filipa Augusta protjerale biskupa i katolički kler iz Piacenze, što je pomoglo katarima da se baš tu i rašire.

Spoljnopolitičke okolnosti, i to one iz neposredne blizine srednjovjekovne bosanske države, donekle su odredile i ponašanje papskog poslanika Johannesa de Casamare koji je imao cilj "da se ne stvaraju novi, aktivni protivnici Rimske kurije u neposrednoj blizini krstaša, da se ne otuđe Ugarska i Dubrovnik" i da se bosanski ban Kulin pridobije uz "vrlo blage uslove i bez ikakvih pretnji". Naime, od bosanskih "krstjana" je blago zatraženo da se verbalno odreknu hereze i niza opasnih postupaka, te da obećaju da će ubuduće u svom držanju i ponašanju ispuniti minimalne zahtjeve Rimske crkve, a dalja briga o tom pitanju prepuštena je bosanskom banu Kulinu i ugarskom kralju Emeriku, sa očitom nadom u bolje vjersko i crkveno stanje u srednjovjekovnoj Bosni.

Bilinopoljska izjava od 8. aprila 1203. godine ima izuzetnu važnost za historiju srednjovjekovne bosanske države. Njeni podaci pružaju mogućnost da se identificiraju brojni segmenti političke i društvene prošlosti sa važnim i evidentnim vjerskim i crkvenim promjenama iz kraja XII i početka XIII stoljeća. U izjavi dominiraju podaci pragmatične naravi, prevladava mišljenje u historijskoj literaturi da je riječ o službenom aktu, sastavljenom prema pravilima uobičajenim kancelarijsko-pravnim normama, Bilinopoljska izjava, iako ne daje stvarnu sliku vjerovanja i društveno-hijerarhijske strukture bosanskih heretika, pomaže u razrješavanju brojnih dilema iz rane srednjovjekovne historije Bosne i Hercegovine. ■

Salih Jalimam

BILINOPOLJE DECLARATION AS A SOURCE FOR BOSNIAN CHURCH

(Summary)

In the paper on "Bilinopolje Declaration as a Source for Bosnian Church", the intention has been to establish, on the basis of all the available and relevant historical sources and opinions, the fundamental value of Bilinopolje Declaration dating

from 1203, and bring it into relation with some recognizable manifestations of the heretic Bosnian Church.

The research has been focused on those claims in the historical literature that recognize clear and unambiguous evidence of heretic thinking and actions of the heretics in the mediaeval Bosnia, who, depending on interpretations in historical sources, were called differently: heretics, dualists, Manicheans, Kathars or bogomils. The Bilinopolje declaration contains clear and important confirmation of different aspects of social, political, religious and church life of medieval Bosnia and it has been referred to sporadically in the historical literature.

In the historical literature from mid-XIX century, from the time of poli-historian Dr. Franjo Rački, there were and still are numerous, fierce discussion regarding the character Bilinopolje declaration and in particular with regards to the qualifications of the fundamental notions such as heresy, Christians, Manicheans, Autonomastice Christiani, and, finally, regarding the definition of the name of declaration as well as its place of origin.

The Bilinopolje declaration itself allows us to conclude that this is a confirmed public appearance of Bosnian heretics, who have already been well organized and represented a dominant religious and social force throughout Bosnia in the time of the rule of Ban Kulin. The evidence is more than clear that Bosnian heretics already had a long tradition and that this is only the public statement on the religious commitment and that is why the name Bilinopolje declaration has been proposed.

Credible confirmation proved that it was not the case of Benedictine monks or the Order of St. Basil, since it is impossible to claim based one word alone that these were communities of monks. Most probably it was the case of a heretic community that the historical sources would later call Bosnian Church.